

Titelgegevens / Bibliographic Description

Titel	Petrus Wittewrongel / L.F. Groenendijk.
Auteur(s)	Groenendijk, L.F.
In	<i>Figuren en thema's van de Nadere Reformatie</i> / T. Brienen ... [et al.]; dl 1. (Kampen, De Groot Goudriaan, 1987), p. 64-70.
Copyright	2007 / L.F. Groenendijk De Groot Goudriaan Claves pietatis.
Producent	Claves pietatis / 2007.06.15; versie 1.0
Bron / Source	Onderzoeksarchief / Research Archive Nadere Reformatie
Website	Sleutel tot de Nadere Reformatie
Nummer	B98014253

De digitale tekst is vrij beschikbaar voor persoonlijk gebruik, voor onderzoek en onderwijs. Respecteer de rechten van de rechthebbenden. Commercieel gebruik is niet toegestaan.

The digital text is free for personal use, for research and education. Each user has to respect the rights of the copyright holders. Commercial use is prohibited.

Het 'Onderzoeksarchief Nadere Reformatie' bevat digitale documenten over het gereformeerd Piëtisme en de Nadere Reformatie in Nederland tot 1800. Het is doorzoekbaar met de 'Bibliografie van het gereformeerd Piëtisme in Nederland (BPN)' op de website 'Sleutel tot de Nadere Reformatie'.

The 'Research Archive Nadere Reformatie' contains digital documents about reformed Pietism and the Nadere Reformatie in the Netherlands until 1800. These can be retrieved by searching the 'Bibliography of the reformed Pietism in the Netherlands (BPN)' database at the 'Sleutel tot de Nadere Reformatie' website.

Petrus Wittewrongel

L. F. Groenendijk

1. *Levensloop*

Petrus Wittewrongel zag het levenslicht in 1609 te Middelburg, de stad die het middelpunt van het Zeeuwse piëtisme zou worden. Zijn ouders waren Margriete Loopers en Gillis Wittewrongel. De familie van zijn moeder was afkomstig van Schouwen, die van zijn vader uit het Zuidnederlandse Vlaanderen. Over de kinder- en jeugdjaren van Petrus weten we zo goed als niets. Zou hij onderwijs gekregen hebben van de bekende schoolmeester Johannes de Swaef? Ongetwijfeld heeft hij gekerkt bij Willem Teellinck, een van de voormannen van de beweging voor een „vorder Reformatie” in de zich snel expanderende Zeeuwse hoofdstad.

Al jong gaf Petrus er blijk van over meer dan gewone aanleg te beschikken en men besloot dan ook hem voor het predikantschap te bestemmen. Gillis Wittewrongel was een eenvoudige boekhouder, maar voor een theologiestudent was in Middelburg altijd voldoende financiële steun te vinden. Hij kon zijn zoon dan ook theologie laten studeren in Leiden. Op 13 september 1628 werd deze als Petrus Wittevrongel Middelburgensis ingeschreven in het Album Studiosorum Lugduno Batavae. Een van zijn docenten was hier Antonius Walaeus (1573-1639); voor Wittewrongel geen totaal onbekende, want hij was tot 1619 predikant te Middelburg geweest. Ze hebben in Leiden ongetwijfeld een goed contact gehad. Wittewrongel schreef later over hem als zijn „waerde Meester”. De studie verliep geheel naar verwachting en in 1632 kon Wittewrongel een beroep naar Renesse en Noordwelle op Schouwen aannemen. In juni 1634 trouwde hij met Apollonia van de Welle (+ 1677) uit Middelburg. Dankzij dit huwelijk werd hij een vermogend man. In 1636 vertrok hij naar de tweede stad van Zeeland, Zierikzee, waar toen de bekende piëtist Godefridus Udemans stond. Reeds twee jaar later nam Wittewrongel een op hem uitgebracht beroep van de kerkeraad van de gereformeerde gemeente te Amsterdam aan. Op 23 juli 1638 werd hij door Jacobus Laurentius bevestigd in de Oude kerk. Wittewrongel diende de Amsterdamse gemeente tot aan zijn overlijden in december 1662.

Petrus Wittewrongel en Apollonia van de Welle kregen twee zoons, Christiaan en Petrus, en een dochter, Apollonia. De beide zoons studeerden net als hun vader theologie te Leiden en werden eveneens predikant.

2. *Predikant te Amsterdam*

In de kerk van zijn dagen was Wittewrongel een man van betekenis. Zijn naam duikt dan ook herhaaldelijk op in R. B. Evenhuis’ beschrijving van Amsterdams kerkelijk leven in de „gouden eeuw”. Van twee Noordhollandse synoden, in 1640 en 1658 bijeengeroepen te Amsterdam, was Wittewrongel voorzitter. Op de synoden te Rotter-

dam in 1641 en te Gorinchem in 1642 verscheen hij als afgevaardigde.

Wittewrongel was een representant van de kerk die te Amsterdam een bevoorrechte positie innam. Amsterdam kende nog andere geloofsgemeenschappen. Met het al te manifeste bestaan van Lutheranen, Remonstranten en Doopsgezinden had Wittewrongel de grootste moeite. In Amsterdam trof men ook allerhande nieuwlichters en ketterse groeperingen aan. Hun aanwezigheid behoorde volgens de streng rechtzinnige Wittewrongel niet getolereerd te worden. Uit de kerkeraads-notulen blijkt dat Wittewrongel zich vooral ingespannen heeft voor het opsporen van aanhangers van sociniaanse denk-

beelden. Hij was met name gebrand op de Collegianten. Met hun felle kritiek op de kerk en haar dienaren vormden zij volgens Wittewrongel een bedreiging voor het aanzien en gezag van de gereformeerde kerk.

Was Wittewrongel altijd gereed om aanvallen van buitenaf op de waarheidsaanspraken van de Gereformeerde kerk en haar belijden het hoofd te bieden, in deelname aan twistgesprekken over de rechte interpretatie van onderdelen van het gereformeerde leerstelsel zag hij geen heil. Zo vond hij de in het midden van de zeventiende eeuw hoogoplopende disputen in zake de sabbatskwestie niet alleen onnodig, maar ook schadelijk: ze hielden de mensen af van de heiliging van de dag des Heeren. Wittewrongels passie gold de bevinding van de waarheden der gereformeerde religie en de doorwerking ervan in alle levensverbanden. In zijn preken en geschriften wierp hij zich op als een profeet die geroepen was om te getuigen tegen de „roepende zonden” van stad en land, zoals dronkenschap, pronkzucht, dansen en toneel(-bezoek). Zijn strijd tegen het toneel bracht hem, zoals bekend, in aanvaring met Joost van den Vondel. In zijn ijver voor nadere kerstening van de Amsterdamse samenleving ging Wittewrongel voort op een weg waarop we al eerder de bekende predikant Rudolf Petri († 1649) — vgl. diens *Enge Poorte* (1626) — aantreffen, en wist hij zich sinds 1642 bijgestaan door Petrus Leupenius († 1670), auteur van *De Geessel der Sonden* (1651), en sinds 1653 door Otto Belcampius († 1685). In 1661 zorgden zowel Wittewrongel als Belcampius voor een klemmend pleidooi voor een spoedige reformatie der zeden, waarbij zij in het bijzonder een appel deden op hun mede-ambtsdragers en de burgemeesters van hun stad. Hun hiertoe geconcipeerde geschriften — de uitgebreide, derde druk van Wittewrongels *Oeconomia Christiana* en Belcampius' *Hora Novissima* (1661) — vormen het hoogtepunt in het puritaniserings-offensief van de Amsterdamse kerkeraad in de „gouden eeuw”.

Tenslotte zij hier nog vermeld dat Wittewrongel zich bijzonder ingespannen heeft voor de oprichting van een diaconie-weeshuis in Amsterdam. Hij was het dan ook die het weeshuis op 15 december 1657 met een feestrede over Luk. 18 : 16 mocht inwijden.

3. Schrijver van de „*Oeconomia Christiana*”

Wittewrongels oeuvre wordt gevormd door de drie drukken van de *Oeconomia Christiana*:

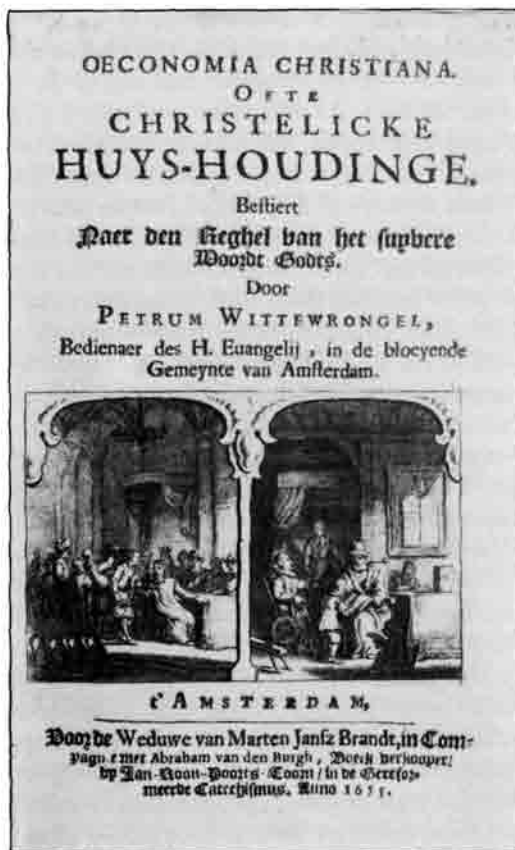
1. *Oeconomia Christiana*. Ofte Christelicke Huys-Houdinge, Amsterdam (Wed. M. J. Brandt/A. v. d. Burgh), 1655, eerste druk; form.: 8°; (xvi), 490, (24)pp.
2. *Oeconomia Christiana*. Ofte Christelicke Huys-Houdinge, Amsterdam (Wed. M. J. Brandt/A. v. d. Burgh), 1655, tweede druk; form.: 8°; (xvi), 457, (23)pp.
- 3a. *Oeconomia Christiana* Ofte Christelicke Huys-Houdinghe, Amsterdam (Wed. M. J. Brant/A. v. d. Burgh), 1661; form.: 4°; (xcvi), 840pp.
- 3b. Het Tweede Boeck van de *Oeconomia Christiana* ofte Christelicke Huys-Houdinghe, Amsterdam (Wed. M. J. Brant/A. v. d. Burgh), 1661; form.: 4°; (viii), 1194, (14)pp.

In de „Aenspraecke” van de *Oeconomia Christiana* (1655^{1,2}) deelt Wittewrongel mee

hoe hij tot de uitgave van dit werkje gekomen is. Hij had „eenighen tijd geleden” — vrijwel zeker: ten tijde van de eerste Engelse oorlog (1652-1654) — in vele preken geageerd tegen „de roepende sonden van het Lant” en aangedrongen op de reformatie daarvan. Die reformatie was dringend nodig omdat God in de laatste jaren zeer duidelijk had laten merken, dat Hij Nederland, indien het zich niet bekeerde, wilde „verderven”. Op die preken waren volgens Wittewrongel weinig daadwerkelijke verbeteringen gevolgd. Inmiddels was hij er van overtuigd geraakt dat alleen dan op een succesvolle reformatie gehoopt mocht worden wanneer de gezinshoofden met de reformatie zouden aanvangen in hun gezinnen; van daaruit zouden de verbeteringen zich voortzetten in kerk en republiek. Deze „hoop van stichting” bracht Wittewrongel er toe iets ter reformatie van de gezinnen op papier te zetten. Zodoende zou hij tevens tegemoet kunnen komen aan de wens van zijn vrienden die hem herhaaldelijk hadden gevraagd zijn preken tegen de roepende zonden in druk te mogen hebben. Wittewrongel stelde zich voor een tweedelig werk uit te geven. In het eerste deeltje zou hij aanwijzingen geven „tot bestiering van een Christelicke Huys-houdinghe”, waarmee een fundament gelegd zou worden voor de gewenste gezinsreformatie. In een volgend deeltje zou hij dan nader ingaan op de „verdorventheden” („sondighe hooghten”) die uit de gezinnen verbannen moesten worden en de godsdienstige oefeningen die men er moest invoeren.

In het in 1655 verschenen eerste deeltje — dat in genoemd jaar nog een enigszins gewijzigde tweede druk beleefde — heeft Wittewrongel een uitvoerig overzicht gegeven van de plichten van de gezinsleden, te weten van man en vrouw, ouders en kinderen, en meester, resp. vrouwe en dienstbaren. Wanneer de gezinsleden de uit hun positie voortvloeiende plichten jegens elkaar gaan betrachten, wordt de weg gebaad voor een verbetering van het godsdienstig-zedelijk gehalte van gezin, kerk en staat. Wittewrongels ethiek van huwelijk en gezinsleven is uitdrukkelijk gebaseerd op bijbelse voorschriften

en voorbeelden. Met behulp van de bijbel worden de onderlinge — asymmetrische — gezinsverhoudingen tot in de kleinste details geregeld.

Het vervolg op het eerste deel van de *Oeconomia Christiana* verscheen eerst zes jaar later, in 1661. Er was door Wittewrongel zoveel materiaal aan het oorspronkelijke werkje toegevoegd, dat gekozen moest worden voor een uitgave in twee kwartoformaat boeken. Het eerste boek bestaat uit twee delen. Het eerste gedeelte bevat de tekst van de tweede druk (= p. 1-233), het tweede gedeelte (= p.234-840) bevat nieuwe stof. Wittewrongel opent dit gedeelte met een behandeling van de aard en het doel van de christelijke huisregering. De christelijke huisregering is een vaderlijke regering. Het gezag waarmee de pater familias door God is bekleed dient deze te gebruiken ter bevordering van het geestelijke en lichamelijke welzijn van de overige gezinsleden. Bij de zorg voor het welzijn van de familie behoort de huisvrouw haar man trouw te assisteren. De huisbestuurders moeten lichtende voorbeelden van godsvrucht en deugdzaamheid zijn. Dat kunnen zij volgens Wittewrongel alleen dan zijn wanneer zij de inwendige heiligmaking deelachtig zijn. Het grote belang dat Wittewrongel aan deze zaak hechtte, valt af te lezen aan het feit dat het overgrote gedeelte van het eerste boek aan een analyse van de kenmerken der ware en pseudo godzaligheid is gewijd.

In het tweede boek is Wittewrongel nader ingegaan op de deugden die de huisvaders en -moeders hun kinderen en dienstboden moeten voorleven. Hij bespreekt hier (p.1-708) tien godsdienstige en veertien morele deugden. De rechte oefening van deze deugden vormt een demonstratie van de vernieuwde wil, van het wedergeboren hart. Kenmerkend voor Wittewrongels deugdenleer is, dat hij de beoefening van de verschillende deugden steeds betrokken heeft op de toenmalige godsdienstig-zedelijke praktijk. Zo schrijft hij in zijn behandeling van de deugd der nederigheid: „hoe weynich nedericheyt werdt'er onder ons gevonden! . . . Daer is sulcken pronckerije/ sulcken kostelicken cieraedt in de huysen/ ende prachtige gebouwen; dat de menschen daer van haren Afgodt maecken. Sy laten die met hare namen noemen. . . Haren treyn/ de menichte van dienst-knechten ende dienst-maeghden die haer volgen; die in de huyshoudinge ook haer werck vinden/ is seer groot. . . In hare kostelicke kleedinge/ in het opvolgen van de nieuwe moden ende fatsoenen. . . gaen sy de hooeverdighen dochteren Zions verre te boven. . . Sy proncken ende pralen met seer kostelicke Juweelen/ verre boven haren staet ende vermogen; soo dat sy dickmaels meer daer aen hangen/ als hare middelen zijn.”(p. 508v.)

Na de deugdenleer volgt in het tweede boek van de *Oeconomia Christiana* een overzicht van hetgeen de huisregenten verplicht zijn te doen ter bevordering van de uiterlijke welstand en de godsdienstigheid der gezinsleden. M.b.t. het eerstgenoemde geeft Wittewrongel met name voorschriften voor de christelijke beroepsuitoefening (p. 708-728). Ten dienste van de bevordering der godsdienstigheid biedt hij een behandeling van godsdienstige oefeningen die door de gezinsleden — privé, in gezinsverband en in de publieke samenkomst der gemeente — betracht moeten worden (p. 729-1031). Wittewrongel houdt een vurig pleidooi voor de beoefening van de persoonlijke en gezinsdevotie: gebed, meditatie, bijbellezing, psalmzingen, catechisatie.

In het laatste gedeelte van het tweede boek roept Wittewrongel de huisbestuurders op

om alle roomse overblijfselen en wereldse praktijken uit hun huizen te bannen (p. 1032-1194). We treffen hier ongetwijfeld nogal wat materiaal aan dat afkomstig is van de preken die Wittewrongel in het begin van de jaren vijftig wijdde aan de bestrijding van roomse feestdagen, kaartspel, dronkenschap, brasserie, dansen en schouwburgbezoek. Wittewrongel hechtte zeer grote waarde aan de in het gezin te starten reformatie van de genoemde „stoute ende hoogh-gaende sonden”: „Daer en is geen ander middel, om Godts toorn van ons af te wenden, ende sijnen zegen te behouden; als dat... alle Christelicke Huys-vaders ende Huys-moeders, sich daer in bekommeren, hoe dat sy op het spoedighste de sonden van hare Familien sullen wech-nemen... Geen uyerlicke middelen, selfs niet al hare ghebeden en de vaste-dagen, sullen tot onse behoudnisse iets kunnen toe-bringen; soo wy de reformatie van alle de roepende sonden des landts, door een spoedige verbeteringe van het gene in de bysondere huysen onstelt is/ niet ter degen en behertigen.” (p.1039v.)

4. *Wittewrongel en het puriteinse piëtisme*

Het opus van Petrus Wittewrongel legt dwingend getuigenis af van analogieën met en beïnvloeding door het puriteinse piëtisme. De eerste en tweede druk van de *Oeconomia Christiana* zijn kopieën van het puriteinse „domestic conduct book”. De tekst is aantoonbaar gecompileerd met behulp van materiaal dat ontleend is aan Robert Bolton, Thomas Gataker, William Gouge, Arthur Hildersam en William Perkins. Een groot gedeelte van Wittewrongels ethiek der gezinsrelaties is zelfs niet veel meer dan een (vrije) vertaling van *Of Domesticall Duties* (1622) van William Gouge (1575-1653). Dankzij de omnipresente Engelse moralisten is er in Wittewrongels regelgeving voor het zedelijk gedrag binnen de huiselijke verhoudingen een opmerkelijke „precisering” te vinden.

Geheel analoog met de puriteinse piëtisten vinden we bij Wittewrongel een pleidooi voor de „huiskerk”. Met auteurs als Willem Teellinck en Simon Oomius mag Wittewrongel beschouwd worden als een door het puriteinse voorbeeld — dat hij, net als Teellinck, in Engeland persoonlijk had leren kennen — geïnspireerde propagandist van de georganiseerde gezinsdevotie. Het hieraan door hem in het tweede boek van de *Oeconomia Christiana* gewijde betoog is een van de belangrijkste bijdragen geweest aan de piëtistische poging tot „verkerkelijking” van het gezinsleven der gereformeerden ten onzent.

Overeenkomsten met en invloed van het puriteinse piëtisme treft men ook aan in Wittewrongels behandeling van het geestelijk leven in engere zin. Evenals auteurs als William Perkins en Guilielmus Amesius blijkt hij veel waarde te hechten aan het verwerven van „experimentele”, gevoelige kennis van de genadewerkingen in de ziel. Dit sensitivistische element in Wittewrongels vroomheidsconceptie mag niet los gezien worden van zijn intensieve omgang met het angelsaksische piëtisme.

5. *Wittewrongels betekenis*

In het streven van de Amsterdamse kerkeraad om de zeden in hun gemeente en stad te puritaniseren, heeft Petrus Wittewrongel gedurende zo’n kwart eeuw een voorname rol

gespeeld. Het is ongetwijfeld in hoge mate aan hem te danken geweest dat de bemoeienissen van de kerkeraad met zowel de lidmaten als andere groeperingen het karakter hadden van werken aan een programma van nadere reformatie zoals we dat aantreffen in Willem Teellincks *Noodwendigh Vertoogh* (1627; 1647).

In het genoemde „vertoog” had de Middelburgse reformateur de gezinsreformatie aanbevolen als een van de middelen ter verwerkelijking van een „vorder Reformatie” der zeden. Als men in de gezinnen orde op zaken zou stellen, zouden de reformatie-activiteiten van kerk en overheid meer succes kunnen afwerpen. Het idee van de gezinsreformatie is door Wittewrongel van Teellinck overgenomen en „uitgebouwd” tot de hoofdremedie. De ervaring had hem tot het inzicht gebracht dat een nadere reformatie alleen dan kans van slagen kon hebben wanneer zij in de gezinnen zou gestart worden. De gezinnen van de kerkelijke en burgerlijke ambtsdragers kende hij daarbij een voortrekkers- en voorbeeldfunctie toe. Ofschoon we ook bij andere mannen der Nadere Reformatie de huisreformatie aanbevolen vinden (bijvoorbeeld bij Simon Oomius, Abraham van de Velde en Jacobus Koelman), moet Wittewrongel als haar voornaamste paladijn aangemerkt worden.

Wittewrongels *Oeconomia Christiana* biedt een veelvoud aan „capita” uit de theologia practica. Zijn belangrijkste bijdragen liggen op het terrein van de huwelijks- en gezinsethiek en de ethiek van het „gezellige” leven. Hetgeen Wittewrongel ten beste gaf over toneel, dansen en kaarten heeft grote invloed gehad op de vorming van de gereformeerde zede in ons vaderland. De betekenis van Wittewrongels overzicht van de binnen huwelijk en gezin waar te nemen plichten zal men eveneens hoog moeten aanslaan. Eeuwenlang hebben gereformeerde moralisten zich georiënteerd op dit gezaghebbende betoog en er aanwijzingen voor de praktijk van huwelijks- en gezinsleven aan ontleend. Op dit terrein was de *Oeconomia Christiana* eeuwenlang het gereformeerde handboek.

Bibliografie

Zie hiervoor par. 3 en in de *Schatkamer* van J. v. d. Haar de nrs. 293 en 294.

Literatuur

L. F. Groenendijk, *De nadere reformatie van het gezin. De visie van Petrus Wittewrongel op de christelijke huishouding*, Dordrecht 1984.